

תמיכה בהורים פליטים, עקורים וחסרי מעמד בעולם הערבי

התהפוכות האחרונות בעולם הערבי, ובעיקר המלחמה בסוריה, הובילו מיליוני אנשים לבקש מקלט במדינות שכנות, או להיעקר מביתם בתוך מדינתם שלהם. הגישה ההומניטרית מציבה בראש סדר העדיפויות צרכים דחופים כגון מחסה, מזון ושירותים רפואיים; מעבר לכך, המשפחות אינן מקבלות בדרך כלל שום תמיכה קבועה וטיפול נאות בילדיהם הצעירים. כדי לטפל בפער זה נוצרה תוכנית ההורות לבריאות, למידה בגיל הרך והגנה (Health, Early learning and Protection Parenting Programme – HEPPP), שצפויה להתרחב כעת בעקבות הערכת הפיילוט שהתקיים לאחרונה בלבנון ובירדן.

פיתוח תוכנית HEPPP החל בשנים של עבודה שערך קולקטיב המשאבים הערבי (Arab Resource Collective – ARC)¹, על מושגים ועקרונות הנוגעים להתפתחות בגיל הרך, ולפרקטיקות חיוביות כגון הכללה ותפקיד המשחק בלמידה. בשלושת העשורים שחלפו מאז הוקם, הצליח ARC להטמיע גישה הוליסטית ומשולבת לגיל הרך בשיח הערבי. כעת מארח ARC את הרשת הערבית להתפתחות בגיל הרך (Arab Network for Early Child Development – ANECD), שעם חבריה נמנים בכירים בממשלה, אנשי אקדמיה, ארגונים חוץ-ממשלתיים ומנהלים בפועל ברחבי העולם הערבי.

"הוליסטית" פירושה חשיבה על הילד כעל ישות בפני עצמה, ו"משולבת" פירושה טיפול בצורכי הילד בדרך עקבית ולכידה. הגישה ההוליסטית והמשולבת של ARC מבוססת על עקרונות מתחום התפיסה האקולוגית, פסיכולוגיה התפתחותית וזכויות הילד, כולל פיתוח היכולות הגופניות, הרגשיות, הקוגניטיביות, החברתיות ויכולות אחרות כמכלול; על התפיסה שהילדות היא שלב התפתחות מלא בפני עצמו; ועל כך שהתפתחות מתרחשת ברצף ידוע היטב, אף שהקצב שבו היא מתרחשת משתנה מילד אחד למשנהו.

תמצית הגישה ההוליסטית והמשולבת פורסמה במדריך בשם "למידת מבוגרים וילדים"², שפורסם בשפה הערבית בשנת 2002. בשנים שלאחר מכן המשיכה תוכנית ההתפתחות לגיל הרך של ARC ופיתחה משאבי הדרכה נוספים בערבית עבור הורים ועובדים בתחום הגיל

רסאן עיסא,
מתאם כללי

לארה עודה,
מתאמת אזורית
להתפתחות בגיל
הרך

קוזט מעלוף
מתאמת אזורית
לתחום בריאות
הנפש

יוסף הג'אר,
יועץ בכיר

קולקטיב
המשאבים
הערבי, ביירות,
לבנון

¹ קולקטיב המשאבים
הערבי

(The Arab Resource
Collective – ARC) הוא
ארגון חוץ ממשלתי
אזורי שרשום בלבנון,
אשר שם לו למטרה
לטפל בנושאים כגון
שיפור תקופת הילדות,
בריאות לכול ופיתוח
קהילתי. קרן ברנד נון
ליר וארגון

Save The Children (UK)
היו גורמים חשובים
במיוחד במימון עבודתו
המוקדמת בנושא
התפתחות הילד. למידע
נוסף, היכנסו לאתר:
<http://www.mawared.org/>

הרך - הן חומרים מתורגמים ומותאמים להקשר, והן חומרים שפותחו על ידי צוותים של אנשי מקצוע מקומיים - וכן ערכה פיילוט שיישמו את העקרונות באופן ישיר, בפרויקטים לבניית יכולת של ההורים והמטפלים (המוטבים הייעודיים).

HEPPP: פונים לאבות ולאמהות ביחד

תוכנית HEPPP, שפותחה על ידי צוות של מומחים, אקדמאים ואנשי מקצוע בתחום הגיל הרך ממצרים, מהרשות הפלסטינית ומלבנון, יצאה לפיילוט ראשון במרכזים קהילתיים בלבנון ובמצרים בשנים 2012 עד 2014. אבות ואמהות עברו את ההדרכה יחד, כיחידה משפחתית, בשיתוף הילדים. ההורים המשתתפים חולקו לשתי קבוצות בהתאם לגילאי ילדיהם: קבוצה אחת לגיל אפס (היריון) עד שלוש, והשנייה לגילאי ארבע עד שש.

הפיילוט הורכב ממערך מובנה של 15 מפגשי הדרכה אינטראקטיביים מדי שבוע, שארכו שעתיים-שלוש כל אחד, בנושאי היריון; הנקה; תזונה מאוזנת; בעיות ואינדיקטורים הקשורים לתזונה; היגינה אישית, כולל גמילה מחיתולים; בטיחות ותאונות; חיסונים, זיהומים ומחלות; שוויון והכללה; תקשורת בין הורים; תקשורת עם הורים אחרים; חיזוק התנהגות חיובית; "לכל ילד יש אינטליגנציה - מהי האינטליגנציה של ילדכם?"; משחק; מיומנויות של חשיבה ביקורתית, למידה וחקירה; וכן מוכנות לפעוטון, לגן ולבית הספר.

יחד סיפקו מפגשים אלה מסגרת כוללת של מושגים, מיומנויות ותרגילים, שנועדה להעצים את הידע של ההורים על חשיבות השנים בגיל הרך; לפתח גישה הוליסטית וכוללנית כלפי גידול ילדים; לעודד מתן כבוד לפוטנציאל, למיומנויות ולקצב ההתקדמות של כל ילד וילד; לפתח פרקטיקות טובות בנושאים כגון בריאות, תזונה, למידה בגיל הרך וניהול סיכונים; לקדם פרקטיקות טיפול חיוביות, לצמצם מתחים ולמנוע אלימות; לשפר את השפעת הקהילה על בריאות, חינוך וביטחון הילד; ולבנות את יכולתם של ההורים להפוך למודל לחיקוי ולתמוך בהורים אחרים.

HEPPP היא תוכנית חדשנית בעולם הערבי כיוון שהיא:

- מאמצת גישה הוליסטית, משולבת וכוללנית, שמטפלת בתחומי בריאות, תזונה, למידה בגיל הרך, רווחה חברתית והגנה גופנית בדרך עקבית ואינטראקטיבית;
- מטפלת בילדים ברצף, מלידה ועד גיל שש;
- מתמודדת עם האתגר שדורש מאימהות ואבות ביחד לתפקד כמטפלים וכמחנכים העיקריים של ילדיהם;
- משלבת מטרות אסטרטגיות של גילוי מוקדם, התערבות מוקדמת וגירוי מוקדם.

"בשלושת
העשורים
שחלפו מאז
הוקם, הצליח
קולקטיב ARC
להטמיע בשיח
הערבי גישה
הוליסטית
ומשולבת לגיל
הרך."

² למידת מבוגרים וילדים: גישה מקיפה ומשולבת לטיפול ולהתפתחות בגיל הרך (Adults and Children Learning: A holistic and integrated approach to early childhood care and development, Sfeir et al., 2002) מדריך עבודה בשלושה חלקים: חלק 1: מושגים ועקרונות, חלק 2: פעילויות ותרגילים, חלק 3: חומרי קריאה. המדריך פורסם על ידי קולקטיב המשאבים הערבי וארגון Save The Children (UK), בתמיכת קרן ברנרד ון ליר והקרן הקהילתית של הסוכנות הממשלתית National Lottery Charities Board.

חלק מהתוכנית הוא להרחיב את היישום בגישת הורה להורה, באמצעות שילוב זוגות נבחרים מבוגרי התוכנית (שייקראו בשם "סנד")³ בעבודה בתשלום, לספק להם הכשרה נוספת לצורך העברת התוכנית, וכך לתת להם תחושת ערך והכנסה צנועה. בדרך זו, מספר הנהנים מהתוכנית יגדל ועלות היחידה תרד באופן אקספוננציאלי לאחר כמה סיבובים של יישום.

השיעורים שנלמדו מן המפגשים והדיונים השבועיים שנערכו עם ההורים המשתתפים בפיילוט הושלמו על ידי מחקר שהעריך את יעילותה של תוכנית HEPPP, באמצעות שאלונים שניתנו לפני היישום ואחריו, קבוצות מיקוד עם הורים ודיווחים שהגישו המדריכים. תהליך ההערכה מצא כי ישנה השפעה ברורה על הידע, הפרקטיקות והגישות של המשתתפים ברוב הנושאים, וזיהה מגוון דרכים לשפר את התוכנית. כך, למשל, בכל מפגש נערך דיון קבוצתי מקדים שכלל את כל ההורים לפני החלוקה לשתי קבוצות עבודה לפי גיל ילדיהם, וכל קבוצה כללה מדריך ומדריכה גם יחד, כדי להדגים שוויון מגדרי לזוגות המשתתפים.

התאמה לעבודה עם משפחות פליטים

בינתיים, משבר הפליטים המתפתח בעולם הערבי עורר צורך ברור להתאים את תוכנית HEPPP גם להורים הנמנים עם אוכלוסיית הפליטים, העקורים או המשפחות החלשות בקהילות המארחות.

³ פירוש המילה "סנד" בערבית היא "תומך", ובהשאלה - מדריך.

△ תמונה: ARC

ARC ושותפים נוספים' הוסיפו עוד חמישה מפגשים שבהם נכלל רכיב של טיפול פסיכולוגי ותמיכה למטפלים, וכך טופלו גם נושאים בתחומי בריאות הנפש ורווחה כללית, דיכאון, אבל, הפרעות פסיכוסומטיות ואלימות.

שינוי נוסף שנערך כדי לשקף את העבודה בקרב פליטים היה לפתוח את התוכנית גם להורים יחידנים ולבני משפחה מורחבת המשמשים כמטפלים. כאשר האבות והאימהות גם יחד היו זמינים לתוכנית, שילובם באופן שוויוני כזוגות היה האתגר העיקרי - בהתחשב בתרבות הדומיננטית שממנה הגיעו - אולם נראה כי הדבר בר ביצוע ומגביר דפוסים חיוביים של הורות נענית, וכן פרקטיקות של שוויון מגדרי.

סבב היישום הראשון בקרב משפחות פליטים יצא לפועל בשנים 2016 עד 2018 בלבנון (בשיתוף שני ארגונים חוץ-ממשלתיים, ארגון תוכניות הנשים וארגון בָּאָעֵם (ניצנים)) ובירדן (בשיתוף ארגון Plan International). הסבב כלל פליטים סורים ופלסטינים מסוריה והורים מקהילות מוחלשות מארצות בלבנון ובירדן, שנהיות חלשות יותר ויותר בגלל שטף הפליטים שמגיע אליהן.

בסך הכל השתתפו 110 הורים בשלב הראשוני של תוכנית ההכשרה: 70 הורים בארבע קבוצות שהודרכו בשני מרכזים קהילתיים בלבנון, ו-40 הורים בירדן, בשתי קבוצות שהודרכו במרכז קהילתי אחד. מהם, 12 הורים שסיימו את התוכנית נבחרו לשמש כמדריכים (סנד) - שמונה בלבנון וארבעה בירדן - וקיבלו הכשרה במיומנויות הדרכה בסיסיות. בשלב השני הדרכו הורים אלה עוד 120 משתתפים חדשים, באמצעות גישת הורה להורה.

לאחר מכן התבצעה הערכה לשני השלבים הללו, שכללה שלושה חלקים. הראשון הוא שאלון שניתן להורים, במטרה לאסוף נתונים כמותניים על ארבעה משתנים: מצב הבריאות הנפשי של ההורים לאחרונה (כפי שנקבע במדד הרווחה 5-WHO של ארגון הבריאות העולמי); רמת המתח הנפשי שלהם (באמצעות מדד PSI - Parental Stress Index); סגנון המשמעת שאימצו בטיפול בילדם (באמצעות שאלון הסגנון המשמעותי - DSQ); ומצבו הרגשי וההתנהגותי של הילד (באמצעות שאלון SDQ - Socio-Emotional Status: Strengths and Difficulties Questionnaire). השני הוא דיונים עם הורים בשתי קבוצות מיקוד (לפני היישום ואחריו), שמטרתם הייתה איסוף נתונים איכותניים מעמיקים יותר על השינויים בידע ובפרקטיקות שלהם.

החלק השלישי והאחרון, שנועד לערוך בקרה על ההבדלים המשתנים הפוטנציאליים בין הקבוצות, היה "דיוג נאמנות" שבדק אם המסרים העיקריים של הפרויקט הועברו לכל המשתתפים בדיוק באותה

"כדי להתאים את תוכנית הHEPPP להורים פליטים, הוספנו מפגשים לשילוב טיפול פסיכולוגי ותמיכה למטפלים."

⁴ עם השותפים נמנים קרו ברנרד ון ליר, קרו Plan-1 Open Society International.

דרך. בסך הכל, תהליך ההערכה בדק את יעילות הגישה של תוכנית HEPPP באמצעות מדידות ההשפעה על היבטים שונים של ידע, גישות ופריטיקה בקרב ההורים המשתתפים. הנתונים נאספים ומוכנים לניתוח בזמן כתיבת מאמר זה.

תוכניות לעתיד

בהתאם לתוצאות ההערכה, יערוך הצוות של ARC ביקור מחדש בתוכנית HEPPP כדי לזהות אזורים שבהם יש לשפר את התוכנית מבחינת התכנים, המתודולוגיה ושיטות ההעברה. כמו כן, ARC יבדוק כיצד לחדד את כלי המחקר – לדוגמה, לאפשר הערכה כמותנית נפרדת לאימהות ולאבות, הערכה כמותנית נוספת להתפתחות הילד באמצעות שאלונים להערכת גיל והתפתחות הילד (ASQ) והערכת שיעור השימור של ההורים.

למרות כל אלה, ערכה של התוכנית כבר מובהק דיו ומאפשר לסוכנויות תורמות נוספות לעשות צעד ולתמוך ב-ARC כדי ליישם את תוכנית HEPPP בקנה מידה גדול יותר. הרשת הערבית להתפתחות בגיל הרך (ANECD) תשמש ככלי המושלם לקידום ההתרחבות במדינות ערביות נוספות, ותוכל להגיע לפליטים באתרים חדשים ולפתח מסה קריטית של משפחות הפועלות לפי גישת HEPPP.

מקורות

Sfeir, J., Gilkes, J., Espaniolty, N., Nabhan, S., Saheli, R., Srouji, M., Bibi, G. and Hajjar, Y. (2002). *Adults and Children Learning: A holistic and integrated approach to early childhood care and development*. Beirut: ARC and Save the Children Fund (UK).